

Лудвиг Флек – непознатият социолог и философ на науката

проф. дсн Божидар Сашков Ивков

Българска асоциация по философия на медицината (БАФМ)

Prof. Dsc Bozhidar Sashkov Ivkov

Bulgarian Association of Philosophy of Medicine (BAPM)

В предговора към второто издание на една от най-известните книги в областта на философия на науката, създадени през ХХ век, а именно „Структурата на научните революции“, Томас Кун (2016) прави бележка, смисълът на която е, че много от идеите му са били изпреварени от Флек в неговата забележителна монография „Entstehung und Entwicklung einer wissenschaftlichen Tatsache“ („Възникване и развитие на един научен факт“). Ето какво точно пише Кун: „В Харвардския университет се допускат подобни свободни занимания и само благодарение на тях се натъкнах на почти неизвестната монография на Лудвиг Флек „Entstehung und Entwicklung einer wissenschaftlichen Tatsache“ (Basel, 1935), в която прозират много от моите собствени идеи. Монографията на Флек, както и едно изказване на друг мой колега, Франсис Сътън, ме накараха да осъзная, че тези идеи може би трябва да намерят място в контекста на социологията на научната общност. Макар че читателите ще открият малко на брой пояснителни бележки към споменатите книги и водени разговори, на тях аз дължа много повече от това просто да ги изредя или да ги оценя“ (Кун 2016:.9)

Това, което е любопитно и странно, е, че в „продължение на около десетина години, по време на огромния дебат, предизвикан от публикуването на „Структурата“, никой не обръща внимание на това споменаване“ (Sady 2014: 210-211). Едва, след като през 1977 година Вилхелм Балдамус публикува статията „Лудвиг Флек и развитие на социология на науката“ (Baldamus 1977), а през 1982 година неговия ученик Томас Шнели публикува книгата „Лудвиг Флек – живот и мисъл. За появата и окончателното развитие на социологическия стил на мислене във философията на науката“ (Schnelle 1982), самият Флек и неговите философия и социология на науката заемат своето достойно място в историята на идеите.

През 1979 г. Томас Кун пише предговор към изданието на английския превод на книгата на Флек „Произход и развитие на един научен факт“, която по-късно излиза и на

полски език. Книгата е преведена и на италиански, испански, руски, шведски, френски и корейски език, а в България Лудвиг Флек и неговите идеи остават и до днес почти непознати.

Популяризирането на идеите на Флек в самата Полша също закъснява много. Например статията на Балдамус излиза едва през 2011 г. (Baldamus 2011), а споменатата по-горе книга на Флек се появява на полски език едва през 1986 г., като е преиздадена през 2005 и 2006 г.

***

Лудвиг Флек е роден на 11 юли 1896 г. в Лвов, в занаятчийско, нерелигиозно еврейско семейство, което е било достатъчно заможно, за да могат двете му сестри да учат във Виена и Мюнхен. Завършил е реномирана полска гимназия, в която някои уроци се преподавали на немски език. Обучението му по медицина, прекъснато от военна служба, се провежда в университета „Ян Кажимиеж“ във вече полския по това време град Лвов. Докато следва е асистент на видния изследовател на тифа Рудолф Вайгъл.

През 1923 г. се жени за Ернестина Валдман и основава частна лаборатория за медицински анализи, а година по-късно се ражда единственият му син Ришард. (Често Станислав Лем му носи проби от кръв и урина за изследване, изпратени от баща му лекар). По същото време той отговаря за бактериологичната лаборатория в Лвовската държавна обща болница, а по-късно и в Общинската служба за социално осигуряване (Sady 2014: 207). През 1927 г. преминава няколкоседмичен стаж в Държавния институт по серотерапия във Виена. Въпреки че Флек не е имал преки връзки с университета, той провежда сам и с колеги медицински изследвания, чиито резултати включва до 1939 г. в около 40 статии, публикувани в полски и немски периодични издания (Sady 2014: 207).

По време на следването си Флек контактува с историците и философите на медицината Влоджимиеж Сиерадски (ръководител на докторската му дисертация), Владислав Шумовски (1935 г.) и Зигмунт Зиембицки. Сприятелява се с художника и философ Леон Хвистек, с философстващия психиатър Якоб Фростиг и с известния математик Хуго Щайнхаус, а също така поддържа известен контакт с Кажимиеж Айдукевич. „През 1927 г. публикува статията „За някои особености на медицинското мислене“, която не предвещава онова, което предстои да се случи скоро – въпреки че в нея могат да се открият термините „стил на мислене“ и „несъизмеримост“ (Sady 2014: 207-208).

Флек чете „Die Naturwissenschaften“ – интердисциплинарно седмично списание, в което пишат най-изтъкнатите физици, съоснователи на квантовата революция, логически емпирици и др. През 1929 г. там се появява и статията на Флек „Zur Krise der „Wirklichkeit“ („За кризата на реалността“), която е вдъхновена по-специално от развитието на физиката, в която – макар и все още без характерната за по-късните времена терминология – той за първи път дава израз на своята епистемология (пак там, с. 208). Към края на текста, позовавайки се на появата на квантовата механика, той пише: „Сега имаме щастието да станем свидетели на едно раждане, на създаването на нов стил на мислене. (...) Рано или късно много неща ще се променят: законът за причинността, понятията за обективност и субективност. Очакванията към научните решения ще бъдат различни, валидност ще бъде дадена на други проблеми. Много доказани неща ще се окажат недоказани, много от недоказаните ще се окажат ненужни. (...) Ще бъде създадена нова реалност, която е подходяща за днешния ден“ (цит. по: Sady 2014: 207-208)

През септември 1933 г. Флек изпраща на Мориц Шлик машинописния текст на книгата си „Die Analyse einer wissenschaftlichen Tatsache. Versuch einer vergleichenden Erkenntnistheorie“ („Анализ на научен факт. Опит за сравнителна епистемология“). Какво е представлявала тази книга, не е известно. Знае се, че през март 1934 г. Шлик изразява готовност да препоръча книгата за публикуване, ако тя бъде положително рецензирана и от специалист по история на медицината. Какво се е случило през следващите месеци, не е известно.

През 1935 г. Бено Швабе от Базел публикува „Entstehung und Entwicklung einer wissenschaftlichen Tatsache. Einführung in die Lehre vom Denkstil und Denkkollektiv“ („Произход и развитие на един научен факт. Въведение в учението за стила на мислене и колективното мислене“), която става и остава основният израз на философията и социологията на науката на Лудвиг Флек.

За този важен текст са публикувани 19 рецензии, повечето от които са положителни. Само една от тях е написана от философа Леон Хвистек. Останалите са публикувани в медицински и научно-популярни издания. В „Опит и предсказване“ (1938 г.) книгата на Флек е спомената от Ханс Райхенбах, който прави това по начин, който показва неразбиране на текста (Sady 2014: 208). Именно това споменаване води до там, че години по-късно книгата заинтригува Томас Кун и той я прочита. По това време Флек е уволнен от поста си в болницата, най-вероятно във връзка с антиеврейските действия на санитарните власти. Той добавя някои нови идеи в две свои статии, публикувани във „Философски преглед“: „За научното наблюдение и възприятието изобщо“ (1935 г.) и

„Въпросът за теорията на познанието“ (1936 г.). На критиката на възгледите му отговаря с текста „Относно статията на Изидора Домбска“ във „Философски преглед“ („Przegląd Filozoficzny“ 1938) (Sady 2014: 209).

Когато Лвов е окупиран от Съветския съюз през 1939 година, той губи частната си лаборатория, но е назначен за ръководител на Общинската санитарна и бактериологична лаборатория, а по-късно и за доцент в катедрата по микробиология в университета, който тогава носи името на Иван Франко.

На 30 юни 1941 г., след влизането на германската армия в Лвов, започват погроми срещу евреите. Нацистите убиват 22 университетски преподаватели, някои от тях заедно със семействата им. Изселен със семейството си в гетото, Флек оглавява бактериологичната лаборатория в еврейската болница. „Тогаво изобретява ваксина срещу коремн тиф, която обявява в „Еврейски вестник“ и която се произвежда от урината на болни хора. Когато започва ликвидацията на евреите в Лвов, той и семейството му са настанени в помещенията на фармацевтичния завод „Лаокоон“ и са заети в производството на ваксина срещу коремн тиф за германските войници“ (Sady 2014: 209).

През януари 1943 г., Флек, заедно със съпругата и сина си, е депортиран в Аушвиц. В началото работи по транспортирането на трупове. По-късно провежда медицински тестове в Санитарния институт на СС.

През декември 1943 г. е прехвърлен в концентрационния лагер Бухенвалд, където е създаден център за изследване на тифа. „Група затворници, биолози и лекари, под ръководството на медицински недоучил есесовец, произвеждат ваксина срещу тиф“. Флек и останалите се опитват да sabotират поставените им задачи. След края на войната обаче друг концлагерист обвинява Флек в непряко сътрудничество с германците. Ето какво пише Шнели в споменатата по-горе книга: „В последните дни преди освобождаването на концентрационния лагер Бухенвалд от американската армия на 11 април 1945 г. [...] нелегалното комунистическо ръководство го скрива, за да го предпази от депортиране, както и много други евреи и политически затворници“ (Schnelle 1982: 63).

Май 1945 г. Флек се завръща в Лвов, където открива съпругата и сина си и бързо заминават за Полша, като се установяват в Люблин. Започва работа в катедрата по микробиология в току-що създадения Медицински факултет на Университета „Мария Кюри-Склодовска“. Хабилитира се през 1946 г., а през 1950 г. става редовен професор.

През 1948 г. свидетелства в Нюрнберг за престъпната дейност на I. G. Фарбен (Sady 2014: 210).

През 1946 и 1947 година публикува още две статии на полски език за философията на науката, и двете в научно-популярни списания: „Проблеми на наукознанието“ и „Гледам, виждам, знам“ (1947 г.). По същество в тях няма нищо съществено, което да е добавено към теорията, формулирана през 30-те години на XX век. Поради организационни и материални проблеми в Университета, Флек е принуден да организира лаборатория за провеждане на изследвания върху „феномена на струпване на левкоцити при фебрилни състояния и по време на бременност, който открива през 1942 г. и нарича „левкергия“ (пак там, с. 210). Мнозинството от около 80-те медицински статии, които Флек публикува сам или в съавторство с колеги, главно на полски език, но и на английски и френски език, са посветени на този въпрос.

През 1952 г. Флек създава Катедрата по микробиология в Института за майката и детето във Варшава. През 1954 г. става член-кореспондент на Полската академия на науките. Три години по-късно, в интервю за комунистическия вестник „Trybuna Ludu“ (Трибуна Луду), когато разказва за работата си, споменава, че работи върху втория том на труд „за методологията на естествените науки“. В останалите от него документи обаче не е намерено нищо по този въпрос (Sady 2014: 210).

През есента на 1957 г., заедно със съпругата си, емигрират в Израел. Тогава Лудвиг Флек вече е тежко болен – има сърдечни заболявания и рак. Изпитва огромна тъга по сина си, който живее там от години. Има данни, че Флек бяга от надигащата се вълна на антисемитизъм в Полша след падането на сталинизма. „Няколко години работи в Института за биологични изследвания „Нес Циона“, а през 1959 г. става професор в катедрата по микробиология в Еврейския университет в Йерусалим. След това написва на английски език последния си философски текст „Криза в науката“. Към една свободна и по-човешка наука“, който е отхвърлен от няколко философски списания. Умира на 5 юни 1961 г. от втори сърдечен удар“ (Sady 2014: 210).

Само ще спомена, че Бруно Латур – един от най-влиятелните социални конструктивисти, нарича през 2005 г. Лудвиг Флек „основател на социологията на науката“ (Sady 2014: 211).

***

Прав е Зджислав Цацковски, като твърди в Увода към полското издание на книгата на Флек „Възникване и развитие на научния факт“, че три термина или понятия

„определят основната насока, в която Флек решава поставените от него проблеми, свързани с историята на човешкото познание, и по-специално с историята на научното познание“ (Cackowski 2006: 7). Става дума за историзъм, колективизъм и парадигматизъм.

Епистемологичният историзъм в термините на Флек означава, че преди всичко всеки познавателен „акт“ има своето минало, което присъства и участва в неговото настоящо осъществяване, развитие и ход. С други думи, всеки познавателен „акт“ е неразривно свързан с миналото: (1) или като негово отрицание, (2) или като негово продължение, (3) или, най-често, и като двете едновременно. Миналото на познанието и познаването е застинало в актуалното им състояние, с всичките им съдържания: истински съдържания, фалшиви съдържания, суеверия, илюзии. Научната традиция и актуалното състояние на научното познание не могат да бъдат рязко диференцирани на сфера на „чистата истина“ и сфера на „чистия фалш“. Според Флек не съществува пълна истина и пълен фалш. „Защото истинността не е двукомпонентно отношение между съждението и състоянието на нещата, а трикомпонентно отношение между съждението, „състоянието на нещата“ и – това за Флек е същественият момент – актуалното състояние на знанието и менталната култура“ (Cackowski 2006: 7).

Няма познавателен процес, който да има абсолютно начало. Всяко начало на този процес е относително, то е предшествано от предходни фази. Няма „факт“, който да е наложен от действителността. Всеки факт, всеки познавателен процес зависи от „убежденията, познавателните навици и предпочитанията на изследователя, чието отношение се определя от стила на мислене на групата, към която принадлежи, от културата, в която е възпитан и в която е вграден“ (Cackowski 2006: 8). *Ergo*, нито понятията, нито убежденията се формират по независими начини от традицията. Те не са резултат от чисто логически процедури, а са ефект, продукт на психосоциални процеси.

Чисто логическото изследване на познавателния ефект „(изследване на последователността на твърденията, тяхната логическа валидност, изследване на това, което днес се нарича контекст на валидност)“ не може и няма как да замени строго епистемологичните изследвания, които притежават характера на исторически изследвания. „Епистемологията, откъсната от историческите и сравнителните изследвания, за Флек е празна игра на думи“ (Cackowski 2006: 8).

Епистемологичният колективизъм на Флек проблематизира познавателната автономия на индивида. Според Флек неговият начин на мислене се формира и определя от неговото минало и от миналото на полето на знанието (културното поле), което и в

което е формиран индивида и чието съдържание е материалът (материалът, наборът от средства) на мисленето на индивида. Така познавателната дейност на индивида се оказва диахронно обусловена. Същевременно обаче тя е и синхронно обусловена: *индивидът не е независим* от други индивиди и *групи (колективи) на мислене в своята познавателна дейност*. Той винаги действа в рамките на някаква група, на някакъв колектив. Този колектив има установени свои традиции, придобити навици и умения за работа, развити предпочитания и предразсъдъци, както и дори свои суеверия. Знанията и уменията на този колектив са частично вербализирани и отчасти невербализирани, но и двете функционират като важни елементи „на стила на мислене (Denkstil) на даден мислещ колектив (Denkkollektiv)“. Ето защо не е възможно да се предаде на някого цялото съдържание на даден стил на мислене единствено вербално. Професионалистът ще разобличи от разстояние всеки лаик, който е „овладял“ дадена област - колкото и добре да е - но само вербално (Cackowski 2006: 8).

Парадигмалното познание е третата идея и съставна част от епистемологията на Флек. Днес, благодарение на Томас Кун, тя се радва на много голям интерес. Флек успява сериозно да накръни убеждението, здраво вкоренено (благодарение на позитивизма) в съвременната философия, според което съществува и може да бъде определена „рязка граница между научното познание и сферата на ценностите, емоциите и идеологията“. Тук не става дума за политическа идеология, а по-скоро за „преобладаващите мнения и аксиологичните нагласи на обществото или на негови специфични групи, включително научни групи (общности, колективи)“. Реалният процес на научно познание не се реализира извън сферата на ценностите, емоциите, убежденията, идеологиите. Науката и псевдонауката, за съжаление, също не могат да бъдат рязко разграничени (Cackowski 2006: 8).

Това заплитане между познанието и сферата на ценностите и емоциите, придава на познанието определен устрем и следователно предстелява негова сила. Същевременно обаче, то води до неговата парадигмалност, т.е. до известна инертност. Тази парадигмалност или инерция поглъща и подчинява на себе си „фактите“ и дори логиката. „Онези, които не забелязват това, възприемат привидното превъзходство на логиката и фактите в науката като реалност и създават епистемологични илюзии и епистемология на илюзиите“ (Cackowski 2006: 8-9).

Ако изследователите не си затварят очите за това заплитане, тогава на тях ще им е по-лесно да разберат и да обяснят и други факти, а сред тях и съществуващата инерция (парадигмалност), произтичаща от някога установени и приети научни убеждения.

Веднъж установена, системата от научни убеждения, която определя *начина на мислене в науката*, се съпротивлява на всички нови тези и нови идеи, съпротивлява се на всичко, което ѝ противоречи (Cackowski 2006: 9).

Трябва дебело да се подчертае, че това не е просто мързел или някаква предпазливост по отношение на новостите, „а *активен начин на действие*, който преминава през няколко етапа:

1. противопоставянето на системата изглежда немислимо;
2. това, което не е в съответствие със системата, остава незабелязано или
3. се пренебрегва с мълчание, дори когато е известно, или
4. полагат се огромни усилия, за да се обясни, че изключението не противоречи на системата;

5. в разрез с обосновката противоречивите възгледи се виждат, описват и дори представят като състояния на нещата, които съответстват на преобладаващите възгледи, т.е. които, така да се каже, представляват тяхна реализация“ (Fleck 2006: 58).

Днес е ясно, че тази инерция на нормалната наука (*normal science*), както я нарича Томас Кун, е факт, който произтича именно от връзките на науката с актуалните за даден период вярвания, ценности, емоции. Те са тези, които натежават и дори властват над логиката на науката. „За Кун въпросът за условията и характера на научните революции възниква именно от това“. За него първоизточникът на тези революции не са „фактите“, защото самите те са производни, произлизащи от теорията. Господстващата и доминираща в определен период от време теория се опровергава не от някакъв факт, а от конкурентна теория. „Въпреки това една нова теория, би казал Флек, също не може да се смята за първоизточник на научна революция, тъй като тя никога не е свободна работа на една логика, независима от своя социалнопсихологически контекст“. Появата на нови теории, както и на редица други социални феномени, винаги и навсякъде зависи от широкия социокултурен контекст, т.е. „от промените в мисловната култура на дадено общество и от стила на мислене на определен изследователски колектив“ (Cackowski 2006: 9).

***

В съвременната полска философия и социология на науката се откриват множество текстове, посветени на идеите и творчеството на Лудвиг Флек. Вече споменах, че в България Флек е почти непознат извън кръга на философите на науката, а неговите текстове на български език отсъстват – поне доколкото на мен ми е известно.

Тук предлагам на читателя превода на български език на две важни статии на Флек и двете писани и публикувани на полски език: „За някои особености на лекарското мислене“, писана през 1927 година и „За научното наблюдение и възприемането като цяло“, писана през 1935 г. Искрено се надявам да се намери философ с добър немски език, който да преведе основния труд на Флек на български език.

Освен това тук е приложена и кратка библиографска справка на творчеството на Лудвиг Флек в областта на философия и социология на науката.

Първи издания на научни текстове на Лудвиг Флек в хронологичен ред в областта на наукознанието

O niektórych swoistych cechach myślenia lekarskiego, „Archiwum Historii i Filozofii Medycyny oraz Historii Nauk Przyrodniczych” 1927, s. 55-64.

O kryzysie „rzeczywistości” [Zur Krise der „Wirklichkeit”], „Die Naturwissenschaften” 1929, s. 425-430.

Jak powstał odczyn Bordeta-Wassermanna i jak w ogóle powstaje odkrycie naukowe, „Polska Gazeta Lekarska” 1934, s. 181-182, 202-205.

Powstanie i rozwój faktu naukowego. Wprowadzenie do nauki o stylu myślowym i kolektywie myślowym [Entstehung und Entwicklung einer wissenschaftlichen Tatsache Einföhrung in die Lehre vom Denkstil und Denkkolektiv], Bazylea 1935.

O obserwacji naukowej i postrzeganiu w ogóle, „Przegląd Filozoficzny” 1935, s. 57-76.

Zagadnienie podstaw poznania medycznego [Zur Frage der Grundlagen der medizinischen Erkenntnis], „Klinische Wochenschrift” 1935, s. 1255-1259.

Zagadnienie teorii poznawania, „Przegląd Filozoficzny” 1936, s. 3-37.

W sprawie artykułu p. Izydory Dąmbskiej w „Przeglądzie Filozoficznym”, „Przegląd Filozoficzny” 1937, s. 192-195.

Nauka a środowisko, „Przegląd Współczesny” 1939, nr 8-9, s. 3-37.

Odpowiedź na uwagi Tadeusza Bilikiewicza, tamże, s. 168-174.

Problemy naukoznawstwa, „Życie Nauki. Miesięcznik Naukoznawczy” 1946, 1.1, nr 5, s. 322-336.

Patrzeć, widzieć, wiedzieć, „Problemy” 1947, nr 2, s. 74-84.

Kryzys w nauce. Ku nauce wolnej i bardziej ludzkiej [Crisis in Science. Toward a Free and More Human Science], [w:] R. S. Cohen, T. Schnelle (red.), *Cognition and Fact — Materials on Ludwik Fleck*, D. Reidel, Dordrecht 1986, s. 153-158.

Библиография

Кун, Т., 2015 *Структурата на научните революции*. София, „Изток-“Запад. (Kun, T., 2015 *Strukturata na nauchnite revolyutsii*. Sofia, „Iztok-Zapad“.) [In Bulgarian].

Baldamus, W., 2011. Ludwig Fleck i rozwój socjologii nauki. // *Studia Philosophica Wratislawensia*, № 2, s. 87-105.

Baldamus, W., 1977 Ludwig Fleck and Development of Sociology of Science. – In: Gleichman, P. B., J. Goudsblum, H. Korte (Eds) *Essays/Aufsätze für Norbert Elias*. Amsterdams Sociologisch Tijdschrift, p. 135-156.

Cackowski, Z., 2006. Wstęp do drugiego wydania polskiego. W: Ludwig Fleck. *Psychosocjologia poznania naukowego. Powstanie i rozwój faktu naukowego oraz inne pisma z filozofii poznania*. Wydawnictwi Ubuwersitetu Marii Curie-Sklodowskiej, Liblin.

Fleck, L., 2006. Powstanie i rozwój faktu naukowego Wprowadzenie do nauki o stylu myślowym i kolektywie myślowym. W: Cackowski, Z., S. Symotiuk (red.) *Psychosocjologia poznania naukowego. Powstanie i rozwój faktu naukowego oraz inne pisma z filozofii poznania*. Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin.

Sady, W., 2014. Ludwik Fleck o powstawaniu i rozwoju faktów naukowych. W: *Spór o racjonalność naukową: od Poincarégo do Laudana*, wyd. 2 popr. i rozsz. Toruń: Wyd. UMK, rozdz. 4.

Schnelle, T., 1982. *Ludwig Fleck – Leben und Denken. Zur Entstehung und Endwicklung des sociologischen Denkstils in der Wissenschaftsphilosophie*. Hochschulvert.